

BALLA Tibor
Katonai alakulatok karhatalmi bevetései Magyarországon 1918-ban

1918. január 1-én az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje a Császári és Királyi Hadseregből (közös hadseregből), a Magyar Királyi Honvédségből, a népfelkelésből, a Landwehrtől, a Landstrumból és a haditengerészetből állt. A Monarchia szárazföldi haderejét 4 410 000 katona (72 gyalog és 12 lovas-hadosztály) alkotta, 2 850 000 tartozott közülük a tábori hadsereghez, 1 560 000 pedig a hátszági póttestekhez, katonai hatóságokhoz, parancsnokságokhoz.¹ A háború utolsó évében a hadsereg több mint fele már nem a frontokon harcolt, mivel egyre több katonára volt szükség a hátszágban a lakosság és a többi katona féken tartására.²

A rendkívüli biztonsági szolgálatra alkalmazott csapatokat Ausztria-Magyarországon karhatalomnak nevezték. Az alakulatok karhatalmi alkalmazásának és fegyverhasználatának jogi kereteit a katonai hatóságok számára 1908-ban megjelent utasítás³ és a közös hadsereg szolgálati szabályzata⁴ adta meg, melyek kisebb kiegészítésekkel 1918-ban is érvényben voltak. Karhatalmi célokra elsősorban a gyalogságot, illetve a lovasságot vették igénybe, de tüzéruitegeket vagy páncélvonatokat is beoszthattak melléjük.⁵

A frontalakulatok elesett vagy fogságba került katonáinak pótlására létrehozott pótzászlóaljkat politikai megfontolásokból idegen nemzetiségű területen állomásoztatták. Így például a nagyrészt magyar legénységű pótalakulatokat cseh és szerb, a horvát és a cseh katonákból álló zászlóaljkat magyar illetve osztrák területen helyezték el. A cél az volt, hogy a csapatokat az idegen nyelvi környezetben a civil befolyástól távol tartsák, és bevetetők legyenek karhatalomként. A cseh és a magyar katonák egymás népei, a németek a szlovének, lengyelek, csehek, a magyarok és bosnyákok a németek, a lengyelek az ukránok ellen voltak alkalmazhatók.

A karhatalmi célokra rendelkezésre álló erők.

A Magyar Királyságban 1918. január 1-én ilyen célokra 60 cseh és morva, illetve bosznia-hercegovinai kiegészítésű, egyenként 100 fős század (a HABSBURG-birodalom egészében 41 181 katona) állt rendelkezésre. A hátszági póttestek mellett a tábori alakulatok is megjelentek a karhatalmi bevetéseken.

Május 20-án a hátszági póttesteknél összesen 1224 karhatalmi célokra bevethető század volt, számuk 1918 februárja és októbere között ekkor volt a legmagasabb. Május végén a történelmi Magyarország területén 37 tábori zászlóalj tartózkodott. Júniustól állandó karhatalmi zászlóaljkat állítottak fel, szeptemberben Magyarországon 82, Horvátországban 22 század állomásozott, az egész dualista monarchiában összesen 208 ilyen alakulat működött.⁶

Számuk öszre csökkent, hiszen október 21-én Horvátországban 20, az ország többi részén 65 karhatalmi század állt bevetésre készen. Az alakulatok legénysége magyar és boszniai illetőségű volt. A katonai parancsnokságok területén még további 56 századot lehetett felhasználni karhatalomként, továbbá az iskolák és tanfolyamok is 52 századot állítottak fel. Ezeknek az erőknek mintegy a fele állomásozott Budapesten vagy annak környékén.⁷

A karhatalmi erők alkalmazása a civil lakosság ellen.

A HABSBURG-monarchiában az 1918-as év nagy ipari sztrájkhullámmal indult. Január 18-án a szociáldemokraták által szervezett és öt napig tartó általános munkássztrájk kezdődött Budapesten, mely számos vidéki városra is átterjedt és összesen 200 000 fő vett benne részt. Az állam először vetett be nagyobb tömegben karhatalmi erőket. Január 18-án a fővárosban állomásozó cs. és kir. 32., 38., 52., a bosnyák 1. és 3., továbbá az 1., 29. és 30. honvéd gyalogezredek póttestei 17 karhatalmi századdal vonultak ki a biztonság fenntartására, két nap múlva azok száma már 42-re emelkedett. Vidéken Pozsonyban, Nagykanizsán, Érsekújváron, Szombathelyen, Magyaróváron, Selmechányán vetették be a közös hadsereg, a honvédség és a bosnyák ezredek egy-egy századát. A sztrájk idején a tábori hadsereg több gyalogzászlóalját valamint lovas alakulatát is a magyar fővárosba rendelték.⁸

Az ellátási hiányok és a radikalizálódás főleg az ipari körzetekben vezetett sztrájkokhoz az év folyamán. A budapesti gyárakban március 5-én egyoldalúan a napi 8 órás munkavégzésről döntöttek. Aznap este 15 500 gyalogos, 145 géppuska, 200 lovas, 18 löveg állt a karhatalmi erők rendelkezésére a fővárosban. A LUKACHICH Géza altábornagy által vidékről felrendelt csapatok március 9-én megszállták a középületeket és a gyárakat, a főutcaikon járőrök vonultak fel. A gyárak vezetősége a csapatokkal a háta mögött megőrizte pozícióit, a sztrájkot letörték.

Június 9-én Felsőgallán és Tatabányán 2000 bányász lépett sztrájkba. A 11. lövészezred német és cseh katonákból álló pótzászlóaljának 350 katonája lépett akcióba, de a sztrájk így is eltartott június 24-ig.⁹

Június 17-én a katonai ellenőrzés alatt álló budapesti MÁVAG Gépgyár dolgozói sztrájkba léptek, 20-án összetűztek a csendőrökkel, akik 4 embert lelőttek. Ebből az egész városra, majd a nagyobb vidéki városokra is kiterjedő sztrájk keletkezett. A főváros fontos pontjait katonák, csendőrök és rendőrök szállták meg.¹⁰

A karhatalmi erők felhasználása rekvirálásra.

Az egyre növekvő ellátási nehézségek miatt a hadvezetés az élelmiszertermelés gyökeréig nyúlt vissza. A Hadsereg-főparancsnokság már január 15-én elrendelte a tábori hadsereg egységeinek rekvirálásokra történő igénybevételét. Az 1. és a 7. hadseregtől 17 zászlóaljat és 6 lovas félezredet rendeltek vissza Magyarországra. Március 11-én a budapesti 39., a zágrábi 40. és a temesvári 51. honvéd gyaloghadosztályt is kivonták a frontról és a főként a hadsereg ellátásának javítását célzó hátszói rekvirálásra vették igénybe.¹¹

Április végén a 39. honvédhadosztály a Dunántúl és az Alföld déli részét, az 51. Kassa, Szeged, Nagyvárad és Temesvár környékét, a 40. pedig a horvát területeket tartotta ellenőrzése alatt. Rajtuk kívül a 2. közös gyalogezered a Dél-Dunántúlon, a 16. közös gyalogezered két zászlóalja Zomborban, a cs. és kir. 101. és a 131. ezred egy-egy zászlóalja Nagybecskerek környékén, az 5. magyar népfelkelő gyalogezered egy zászlóalja Szombathelyen, az 1. népfelkelő ezred egy zászlóalja Budapesttől délre, a 17. magyar népfelkelő ezred egy zászlóalja Aradon állomásozott.¹²

A rekvirálások eredménye kiábrándító volt, hiszen például április 17. és június 10. között Horvátországban a 40. honvéd gyaloghadosztály csapatai a várakozásokkal ellentétben összesen csak 15 418 mázsa gabonafélét gyűjtöttek be a lakosságtól. Összehasonlításképpen a magyarországi gabonatermés 1918 nyarán 77 millió mázsa volt, melynek betakarítására a közös hadsereg, a honvédség és a népfelkelés aratószázadait alkalmazták, 116 633 fővel.¹³

Karhatalom alkalmazása a katonai lázadások ellen.

A hadseregben az első lázongások már januárban előfordultak. Január 19-én a 86. közös gyalogezered menetalakulatainak legénysége bevagonírozás közben a szabadkai pályaudvaron megtagadta a keleti frontra szállítását. A katonai rendőrség beavatkozott, a tumultus közben 400 fő elmenekült, akiket a helyőrségi karhatalmi alakulatok elfogtak és az állomásra kísérték.¹⁴

Az 1918. március 3-án Breszt-Litovszkban megkötött béke következtében sok százezer hadifogoly (1918. október 12-ig 671 000 fő) tért haza az orosz fogságból, s alig akadtak közöttük, akik hajlandóak lettek volna ismét a frontra menni. Sokan megbízhatatlanná lettek. A hadsereg kénytelen volt vesztegzár alá helyezni őket és kétségbesett erőfeszítéseket tett átnevelésükre. A különböző alakulatokba való új beosztásukhoz és ideológiai átnevelésükhöz legalább három hónap kellett. Az orosz hadifogságból hazatért katonák lázongásai általában a rossz élelmezés, a szabadság megvonása vagy annak túl rövid ideje, a menetalakulatokba történő besorolás elleni spontán tiltakozások voltak.¹⁵

Május 12-én Rimaszombatban a 80. közös gyalogezered $\frac{2}{3}$ részben ruténekből, továbbá lengyelekből, csehekből, németekből és románokból álló pótzászlóaljának 711 katonája lázadt fel. Az eredmény: négy halott, hét súlyos sebesült. Az elrendelt szabadságolási tilalom és a rossz ellátás miatt az orosz fogságból hazatértek felgyújtották barakkjaikat, majd a városba nyomultak, ahol fosztogattak és jelentős mennyiségű alkoholt ittak. A táborban a lázadók és a lojális legénység közti tűzpárbajban négy katonát meghalt, négy megsebesült. A 13-án hajnalban beérkező menetalakulatok és a csendőrök helyreállították a rendet, 15-éig az összes lázadót összeszedték a környékről. Három hangadót statáriális bíróság elé állítottak.¹⁶

Június 5-én Pozsonyban a 72. közös gyalogezered pótzászlóaljának 307 szlovák hazatérője lázadt fel, őrmesterüket megverték. A parancsnokok a zászlóalj magyar és német legénységével gyorsan helyreállították a fegyelmet, hat hangadót bíróság elé állítottak, kettőt közülük felakasztottak.¹⁷

Május 20-án a hadsereg egyik legnagyobb lázadása robbant ki Pécsen. Az újvidéki 6. közös gyalogezered többségében szerb nemzetiségű pótzászlóaljának 500 hazatérőből és 70 újoncból álló 3. százada reggel nem volt hajlandó sorakozni, a békét élte. A katonák a barakktábor felé fordultak, fegyvereket szereztek. Egy karhatalmi századot is maguk mellé állítottak, és a városban lévő Frigyes laktanyát megostromolták. Az ott állomásozó 1. és 2. pót század ellenállását legyőzve a kaszárnyát elfoglalták, a védőket a maguk oldalára állították. Két elfogott tisztet megöltek. A Fehérvári honvéd laktanyát is elfoglalták és kifosztották, majd megszállták a pályaudvart. A 9. honvéd gyalogezered egy tábori zász-

lőalját, a 19. honvéd gyalogezred pótzászlóalját, és a 8. honvéd huszárezred pót századát, továbbá a Siklóson és Villányban lévő bosnyák karhatalmi vadászcsapatokat még délelőtt Rudolf PILLEPIĆ vezérőrnagy, városparancsnok rendelkezésére bocsátották, továbbá a Nyugat-Magyarországon rekviráló 9. honvéd gyalogezredet is Pécsre irányították. Délre a honvédek visszafoglalták a két laktanyát, majd a pályaudvart is megtisztították a lázadóktól, mire ők kb. 1500-an, a temetőben sáncolták el magukat. Felvették a kapcsolatot a Pécsbányatelepen május 19-től sztrájkoló 150 népfelkelő bányással, akik a tőlük kapott puskákkal lefegyverezték a tiszteket, kettőt közülük megöltek. 20-án estére a lázadókat a 9-es honvédek szabályos ütközetben szétszórták, akik három csoportban Pécsbányatelep, Mohács és Németbóly irányába vonultak vissza. 21-én reggelig a 2000 lázadóból 1500 főt elfogtak. A 19. honvéd gyalogezred és a 6. közös gyalogezred karhatalmi alakulataiból 3 tiszt és 11 katona halt meg, 21 fő megsebesült, a lázadók közül 9 főt öltek meg, a sebesültek száma nem ismert. Június 5-én a 6. gyalogezred pótzászlóaljából még 169 Szlavóniában bujkáló katona hiányzott. A már május 21-én megindult katonai rögtönítélő bírósági vizsgálat megállapította, hogy főleg szerb katonák voltak a hangadók, többen közülük bolsevikoknak mondták magukat. A 6. gyalogezred pótzászlóaljából 13 katonát és 2 népfelkelő bányászt halálra, 22 bakát és 14 bányászt 5–10 évi börtönre ítélték. A bíróság szeptember közepéig még 2 katonát és 2 népfelkelő bányászt halálra, 23 katonát és 6 bányászt börtönre ítélt. Pécsbányatelepről 2 tiszteket és egy altiszteket, továbbá 5 őrt is elítéltek.¹⁸

A katonaszökevények elleni bevetések.

A katonaszökevények egyik központja 1918 márciusa óta Horvátország és Szlavónia erdősegeiben volt. A bandákba szerveződött dezertőrök (akik magukat zöld kádernek hívták) fegyvereiket az ellenük küldött katonai hatóságoktól szereztek, ellátásukat a környék lakossága biztosította, több helyen megakadályozták a rekvirálást. Budapesten, Debrecenben, az Alföldön Szeged és Szabadka környékén szintén sok katonaszökevény rejtőzött el. 1918 márciusától a háború végéig csak a fővárosban és környékén 50 000 főre becsülték a dezertőrök számát.¹⁹

Magyarországon 1918 első három hónapjában 45 000 dezertőrt vettek őrizetbe. 1918 nyár végén Horvátországban és Boszniában kb. 70 000, Magyarországon mintegy 60 000 (a Monarchia egészében 230 000) fő volt a dezertőrök száma. A június 1-től életbe léptetett általános statárium következtében egyaránt szigorúan megbüntették a szökevényeket, és az őket bűjtató polgári lakosságot.²⁰

1918 kora őszen 600 000-800 000 főre becsülték a szökött és hátrországban bujkáló katonák létszámát. Létszámuk csökkentésére a hadvezetés a karhatalmi alakulatokat vetette be ellenük. A pécsi lázadás után különösen Újvidék környékén erősítették meg a karhatalmat, június 10. és 20. között a csendőrökkel közösen végrehajtott nagyobb razzia során 4200, főleg a tábori hadsereg alakulataihoz tartozó katonát vetettek be a Duna és a Tisza között. Összesen 11 016 személyt tartóztattak le a Bácskában, közülük 5070 volt dezertőr, 9 személyt lőttek le és ötöt súlyosan megsebesítettek.²¹

A karhatalmi alakulatok szerepe a Monarchia felbomlása során.

Fiumében október 23-án a cs. és kir. 79. gyalogezred egyik, 90 százalékban fogságból hazatérőkből álló századának katonái horvát zászlót akartak kaszárnyájukra kitűzni. Az ellenük fellépő városi rendőrségnek a stájer 153. Landsturm gyalogzászlóalj segített karhatalomként. A lázadók lefegyverezték őket. A városban fosztogató lázadó katonákat a 153-asok újabb kivezényelt karhatalmi alakulatainak sortüze állította csak meg, akik elbarikádozták magukat laktanyájukban. A fosztogatások egész éjjel folytak. A beérkezett 250 fős erősítés segítségével 24-én reggel lefegyverezték a 79-esek lázadó menetszázadát, majd másnap hajón Polába szállították az alakulatot.²² A fiumei események felgyorsították a tömeges dezertációt és a fosztogatások elterjedését Horvátországban.

Budapesten október végén forradalmi erjedés indult meg. A viszonylag kevés áldozattal járó őszi rózsás forradalom eredményeként gróf KÁROLYI Mihály kormányának november elsejei megalakulásával végbement a hatalomváltás. Az október 26-ára virradó éjszakán Katonatanács alakult, főleg a Károlyi-párthoz közel álló tisztekből, élén CSERNYÁK Imre repülő századossal.

A fővárosi karhatalmi erők (a 23., 32. közös, az 5. és 29. honvéd gyalogezred állandó karhatalmi zászlóaljai, a 3. bosnyák gyalogezred két százada, további 61 század még bevethető volt) több mint 60 százaléka magyar anyanyelvű volt, élükön a főváros katonai és október 25-étől karhatalmi parancsnoka LUKACHICH Géza altábornagy állt, aki mindent megtett az események kordában tartása és a rend fenntartása érdekében.²³

A Magyar Nemzeti Tanács 28-ára gróf KÁROLYI Mihály miniszterelnökké választása érdekében demonstrációt szervezett a Lánchídon. A hídon létesített háromsoros kordon első sorában az 5. honvéd gyalogezred katonái álltak, akik tisztjeik parancsa ellenére sem tudták feltartóztatni a tömeget, a máso-

dik kordonban felsorakozott rendőrök viszont tüzet nyitottak és a csendőrök segítségével szétoszlatták a tömeget.²⁴

Október 29-én délután az éppen összegyűlt Katonatanács ülésére a LUKACHICH által odavezényelt karhatalmi század nyomult be, 20 fiatal tisztet és sok jelenlévő katonát letartóztattak. Rögtönítélő bíróság ítélkezett felettük. Aznap még a Nemzeti Tanács Astoria szállóban lévő központját is átkutatták, két tisztet őrizetbe vettek.

Az 1. honvéd és a 32. közös gyalogezred három százada október 30-án a Keleti-pályaudvaron a demonstrálókhöz csatlakozott. Másnap elfoglalták a Lobkowitz-laktanyában lévő katonai állomásparancsnokságot. Az ott lévő karhatalmi század nem avatkozott be, sőt a kaszárnyában található 300 katoná, valamint a 32. közös gyalogezred készenléti erői is csatlakoztak a tüntetőkhez.

A még aznap a Lobkowitz-laktanya visszafoglalására küldött két bosnyák karhatalmi század is fellázadt. A Nemzeti Tanács főhadiszállása elleni aznapi fellépésük sem volt sikeres.²⁵

Október utolsó és november első napjaiban vidéken is több helyen került sor összetűzésekre a karhatalom és a katonák, illetve a polgári lakosság között. Október 31-én Eperjesen a 67. közös gyalogezred pótzászlóaljának katonái a 3000 fős tüntető tömeghez csatlakozva fosztogattak a városban. November 1-jén reggel 5–10 fős tiszti különítményeket állítottak fel a 32-es közös tábori vadászok és a 3. honvéd tüzérezred pótalakulataiból, melyek tűzharcban megfékeztek a fosztogató katonákat, néhányat lelőttek, néhány százat letartóztattak. A tiszti rögtönítélő bíróság több mint száz katonát ítélte halálra, akik közül 34 főt végeztek ki golyó által.²⁶

November 1-jén Temesváron a 4. közös lovashadosztály cseh dragonyosait szállító szerelvény lázadó katonái és az általuk felfegyverzett orosz hadifoglyok tüzet nyitottak a főpályaudvarra és a városba akartak nyomulni. BARTHA Albert alezredes, az új Bánáti Népi Tanács katonai komisszára, a temesvári katonai parancsnokság korábbi vezérkari főnöke, a helyi hadapródiskola növendékeit rendelte ki ellenük, akik visszaverték a kísérletet.²⁷

Konklúzió

A karhatalmi alakulatok 1918-as magyarországi bevetésének politikai, katonai és gazdasági jelentősége abban állt, hogy az államhatalom és a belső rend fennmaradását egészen október végéig hatásosan támogatták, a dunai birodalom és a haderő felbomlását hátráltatták, döntő szerepük volt a főleg gazdasági illetve politikai indíttatású sztrájkok letörésében, a különböző alakulatok szociális nyomorúságból fakadó és nem egyszer nemzetiségi-politikai okokra visszavezethető lázadásainak leverésében, a katonaszökevények elleni fellépésekben. A rekvirálásokkal, ha igen szerény mértékben is, de hozzájárultak a népszerűség és a hadsereg ellátásának javításához.

Az alakulatok száma az utolsó háborús év során alig nőtt, holott egyre több feladat ellátása hárult rájuk. A dunai monarchia végső széthullását valamint a tömegek és a katonaság radikalizálódását már nem voltak képesek feltartóztatni, sőt október utolsó napjaiban a korábban lojális csapatok (pl. a legmegbízhatóbbnak ítélt magyar honvédek és a bosnyákok) is a forradalmi események aktív részeseivé váltak.

Jegyzetek:

¹ P – H – S: 44. p.

² DEÁK: 253-254. p.

³ Instruktion

⁴ Dienstreglement

⁵ P – H – S: op. cit. I. Band, 33-35. p.

⁶ Loc. cit. II. Band, 27-30. p.

⁷ Loc. cit. II. Band, 118-120.p., 251-253. p.

⁸ Loc. cit. I. Band, 68-88.p.

⁹ Loc. cit. I. Band, 261-268.p.; FARKAS: 94-95. p.

¹⁰ P – H – S: op. cit. II. Band, 32-37. p.

¹¹ Loc. cit. I. Band, 216-220. p.

¹² Loc. cit. I. Band, 183. p.

¹³ Loc. cit. I. Band, 223-230. p.

¹⁴ Loc. cit. I. Band, 148.p.; FARKAS: op. cit. 86. p.

¹⁵ DEÁK: op. cit. 251. p.

¹⁶ WASSERMAIR: 142-150.p.; FARKAS: op. cit. 138-139. p.

¹⁷ WASSERMAIR: op. cit. 151-154. p.; P – H – S: op. cit. I. Band, 320-322.p.; FARKAS: op. cit. 144-145. p., 149. p.

¹⁸ FARKAS: op. cit. 141-142.p.; WASSERMAIR: op. cit. 232-252. p.; KA WIEN.

¹⁹ FARKAS: op. cit. 97-98. p.

²⁰ P – H – S: op. cit. II. Band, 100-101. p.

²¹ Loc. cit. II. Band, 95-97. p.

²² Loc. cit. II. Band, 187-189.p.; FARKAS: op. cit. 267-268. p.

²³ P – H – S: op. cit. II. Band, 251-253. p.

²⁴ P – H – S: op. cit. II. Band, 258-259. p.

²⁵ P – H – S: op. cit. II. Band, 268-271. p.

²⁶ P – H – S: op. cit. II. Band, 286-288. p.

²⁷ P – H – S: op. cit. II. Band, 284-285. p.

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

MONOGRÁFIÁK

- P – H – S — PLASCHKA Richard Georg – HASELSTEINER Horst – SUPPAN Arnold: *Innere Front. Militär-assistenz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918.* [Belső front. Katonai karhatalom, ellenállás és összeomlás a dunai monarchiában 1918.] Wien, 1974, Verlag für Geschichte und Politik. I. Band.
- DEÁK — DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia tisztjeinek társadalmi és politikai története 1848-1918.* Budapest, 1993, Gondolat.
- FARKAS — FARKAS Márton: *Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásában.* Budapest, 1969, Akadémiai Kiadó.

SZABÁLYZATOK

- Instruktion — *Entwurf. Instruktion bezüglich Anforderung, Beistellung und Verwendung militärischer Assistenzen.* [Utasítás a katonai karhatalom kirendelésére vonatkozólag.] Wien, 1908, K.K. Hof-und Staat druckerei.
- Dienstreglement — *Dienstreglement für das kaiserliche und königliche Heer.* [A Császári és Királyi Hadsereg Szolgálati Szabályzata.] 1. Teil. Wien, 1909, K.K. Hof-und Staat druckerei.

KÉZIRATOK

- WASSERMAIR — WASSERMAIR Otto: *Die Meutereien der Heimkehrer aus russischer Kriegsgefangenschaft bei den Ersatzkörpern der k.u.k. Armee im Jahre 1918.* [Az orosz hadifogságból hazaérkező lázadók tevékenysége a Császári és Királyi Hadseregnél 1918-ban.] Dissertation. Wien, 1968.

LEVÉLTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

- KA WIEN — KA Wien Nachlass B/201. Nr. 61.